WAYS TO ADAPT LEXICAL BORROWINGS IN THE SCIENCE POPULARIZATION TEXTS TRANSLATED BY PETRU MAIOR

Liliana Soare

Assoc. Prof., PhD, University of Pitești

Abstract: The present study examines the most important aspects of phonetic, morphologic and semantic adaptation of lexical borrowings excerpted from five texts of science popularization translated by Petru Maior. Despite the high weight of analogical phonetic variants, which reflect principles regarding the adaptation of neologisms stated in his theoretical works, one can observe that the phonetic, morphologic and semantic adaptation of the new words was easily realized, following cult, Latin-Romance norms. The Latinisms and Italienisms used (adaptated and unadapted) are relevant for the Transylvanian scholar's conception as regards the sources of lexical renewal and the problem of adapting the new words in order to connect the cult Romanian literary lexicon to the European neological terminology of the period.

Keywords: borrowings, adaptation, unadapted terms, Latinisms, Italienisms

0. Între 1812 și 1816, în calitate de cenzor al tipografiei budane, Petru Maior traduce cinci texte de știință popularizată, pe care nu le semnează ca traducător: 1. *Învățătură pentru prăsirea pomilor, scrisă de Haintl Franțisc, domnul Răşpacului şi Neschingului, a mai multor învățate şi iconomiceşti soțietăți împreună soț* (Buda, 1812, 171 p.; textul reprezintă primul tratat elementar de pomicultură elaborat în limba română); 2. *Învățătură de a face sirup şi zăhar din mustul tuleilor de cucuruz, după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, întocmită de D. Ioann Nep. Neuhold* (Buda, 1812, 24 p.); 3. *Dissertație a lui Ioann Burgher M. D. despre zăhar, carele din must de tulei de cucuruz şi de jugastru se face* (Buda, 1813, 28 p.); 4. *Învățătură despre agonisirea viței de vie şi despre măiestria de a face vin, vinars şi oțet, întocmită de autorii Șaptal, Rozier, Parmentier* și *Dussieux şi întru acest chip scurtată de abbatul Ludovic Mitterpaher* (Buda, 1813, 109 p., primul nostru tratat elementar de viticultură); 5. *Învățătură pentru ferirea şi doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară şi a celor ce se leagă şi a unor boale*

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V4013 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:12:34 UTC)

sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum şi a cailor, a oilor şi a porcilor (Buda, 1816, 130 p., cel dintâi text de medicină veterinară în limba română).

Toate aceste texte se remarcă prin utilizarea unui număr ridicat de împrumuturi lexicale. Le vom urmări, examinând modalitățile de adaptare a acestora la sistemul fonetic, morfologic și semantic al limbii române la care apelează autorul-traducător.

1. În ceea ce privește **adaptarea fonetică**, se observă că formele mai vechi de adaptare cu africatele *ţ, ģ,* şi *ќ* sunt aproape inexistente: *antifloghistică* (FDB, 84, *antifloghistice*, FDB, 51, 84), *litarghiriu* (FDB, 79). Acestea sunt concurate de variantele fonetice în *č, ğ,* care impun modelul latino-romanic al noilor termeni: *celeritate* (FDB, 63), *cerc* (FDB, 56), *cicatrice* (FDB, 121), *cilindru* (NIS, 6, 23), *circulația* (FDB, 124), *frigidă* (FDB, 84, 108), *generale* (FDB, 21), *generație* (FDB, 95), *generos* (MVV, 14, 64, 99), *litargir* (MVV, 84), *semicirculară* (MVV, 26), *spongia* (MVV, 38) etc.

Prin influența limbii italiene, respectiv prin influența grafică și fonetică a etimonului italian, pot fi explicate câteva situații de adaptare a împrumuturilor, cum ar fi folosirea variantei neologice fără *h* inițial: *idrofobia* (FDB, 109) și a următoarelor fonetisme: *astremităţi* (FDB, 70 < it. *estremità*), *diretive* (FDB, 21 < it. *direttivo*), *libella* (MVV, 5, 7, *libellă*, MVV, 41 < it. *livello*), *melanhonie* (FDB, 101 < it. *malinconia*), *oscuritate* (FDB, 63 < it. *oscurità*), *se oserbă* (FDB, 101 < it. *osservare*), *ospital* (FDB, 32, 34 < it. *ospedale*), *ostrucție* (FDB, 67 < it. *ostruzione*), *personele* (FDB, 42 < it. *persona*), *produt* (BDZ, 3, *produturi*, FDB, 19 < it. *prodotto*), *profondă* (FDB, 63 < it. *profondo*), *puntu* (MVV, 66, *punturile*, MVV, 87 < it. *punto*), *respet* (g. *privire*, MVV, 6, 58, 90, dar *respectul*, MVV, 21 < it. *rispetto*), *sustanța* (MVV, 58, 61, 86, *sustanță*, MVV, 99 < it. *sostanza*).

Și prin latină, pot fi explicate fonetisme precum: *comerciul* (FDB, 35 < it. *commercio*, lat. *commercium*), *contagiu* (FDB, 11, 94 < it. *contagio*, lat. *contagio, -onis*), *lineă* (MVV, 18, 19 < lat., it. *linea*)ori *necesarie* (FDB, 32, 105, 108, 116 < it. *necessario*, lat. *necessarius*) etc. Din franceză, provin: *cassonade* și *moscuade* "suc brut, nerafinat" (BDZ, 12 < fr. *cassonade*, *moscuade*), *roborâtoare* (FDB, 69, calc de structură după fr. *roborant*), *văciliți* (FDB, 73 < fr. *vacillant*), iar din germană *lacmu* "turnesol"(NIS, 12, *lacmus*, BDZ, 13 < germ. *Lackmuspapier*). Din neogreacă provin: *schiroasa* (FDB, 86 < ngr. *σκιρρος*), *scăndăliseşti* (FDB, 127 < ngr. *σκανδαλιζω, -ισα*) și *scopos* (FDB, 30 < ngr. *σκοπός*).

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V4013 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:12:34 UTC)

Formele cu *s* (intervocalic) reflectă, în general, aspectul grafic al termenilor noi de proveniență latino-romanică (latină şi italiană): *cause* (MVV, 46), *cauterisaţie* (FDB, 111), *disenteria* (FDB, 27, 51), *dosă* (FDB, 47, 69), *generositatea* (MVV, 99), *mesenteriului* (FDB, 88), *ocasie* (MVV, 8), *ocasionale* (FDB, 105), *preserba* (FDB, 113), *spese* (FDB, 89), *us* (FDB, 46) etc. Există şi fonetisme cu *z*, dar sunt slab reprezentate: *baze* (NIS, 23), *cauza* (NIS, 5, HPP, 18). Variantele cu *s/z* reflectă oscilaţiile în ceea ce priveşte reproducerea aspectului scris sau pronunţării culte cu *s* din greacă şi latina clasică, respectiv a pronunţării cu *z* din latina târzie, din unele limbi romanice (în special italiana) şi neromanice (germana şi maghiara).

Câțiva termeni conservă fonetismul *cs* (grafia *x*): *exemplu* (g. *pildă*, HPP, 30), *oxigenat* (MVV, 85). Autorul folosește însă și formele în *s*, neintegrate încă din punct de vedere fonetic, datorate grafiei din limba italiană[1], în locul celor cu *x*: *esemplu* (MVV, 23, *esemplurile*, MVV, 7), *isperiința* (HPP, 19, 32, NIS, 20, MVV, 51, 58, *isperiință*, MVV, 6, 59), *speriinţă* (FDB, 24, 82).

În ceea ce privește grupul consonantic *ch*, acesta este redat ca atare în: *chemicii* (MVV, 62), *chimiei* (BDZ, 22) și prin *h* în: *hirurg* (FDB, 118, 119), *hronice* (FDB, 86), *lihod* "lichid" (BDZ, 16).

Variante analogice

Pe lângă neologismele cărora li se aplică reguli moderne de adaptare fonetică, există şi termeni cărora li se aplică legi fonetice de tip latin, suferite de cuvintele din fondul vechi al limbii.

Vocalism

- *a* aton › *ă,* prin analogie cu termenii vechi moşteniţi din latină sau împrumuturi vechi din alte limbi: *cădabru* (FDB, 32, 71), *cădăbros* (FDB, 72), *căuzează* (g. *pricinuiaşte*, HPP, 13), *a clăudica* (FDB, 92), *a se contăgi* (FDB, 58), *contăgios* (FDB, 21), *devăgând* (FDB, 106), *găngrenoase* (FDB, 27, 82), *înflămate* (FDB, 72, 73), *înflămatorie* (FDB, 82), *înflămaţia* (FDB, 61), *măşina* (NIS, 21, 23, *măşinuței*, MVV, 78), *năviţii* (g. *corăbii*, HPP, 50), *săturat* (FDB, 84, *săturată*, MVV, 108), *scăbioase* (FDB, 93), *să nu te scăndăliseşti* (FDB, 127), *stăminoase* (MVV, 7), *tirănie* (FDB, 125), *văcelindu-se* (FDB, 103), *văciliți* (FDB, 73).

[1] *S-a observat că aceste forme pot reprezenta şi fonetisme latineşti „românizate" (lat. ce > rom. ss, s), ele circulând în cursul secolului al XIX-lea, în special în Transilvania. Tendinţa cultă poate coincide cu tendinţa populară de pronunţare în română a lui cs ca s (E. Toma, Limbajul ştiinţific românesc la începutul epocii moderne (secolele XVIII-XIX), Bucureşti, 2003, p. 212).*

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V4013 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:12:34 UTC)

- *a* şi *e*+ *m/n* + consoană› *î* (inclusiv în sufixul *-ment*): *se comândă* „a (se) recomanda” (FDB, 46), *încremânt* (BDZ, 4), *isperemânt* (MVV, 94, *isperimânturi,* BDZ, 12), *medicamânturi* (MVV, 105), *nutremânt* (FDB, 50, 108, HPP, 5, 13, *nutremânturi,* FDB, 108), *pavimântul* (MVV, 61), *recremânturi* (MVV, 89), *tâmpărământ* (MVV, 6, 16, 73, *tâmpărământul*, MVV, 54, 67), *tâmperat* (MVV, 5).

- *in-/-im-, inter-* › *în-/îm-, întră-/întăr-*: *îndiferent* (FDB, 102), *înferma* (FDB, 80), *înflamaţie* (FDB, 65, *înflamaţia*, FDB, 77), *înfus* (FDB, 69, *înfuse*, 67), *înoculaţia* (FDB, 59, 60), *întărlocate* (MVV, 46), *împuta* (NIS, 5), *să se întărzică* (FDB, 44)[2].

Consonantism

- *v* › *b*: *cădăbros* (FDB, 72), *foabă* (FDB, 114), *nocib* (FDB, 109, *nocibe*, FDB, 107), *osărba* (FDB, 107), *preserba* (FDB, 112), *sârbeaşte* (HPP, 4, *sârbesc,* HPP, 33, 120).

- *l* intervocalic › *r*: *se va acerăla* (FDB, 125), *cruderă* (FDB, 125), *cruderitate* (FDB, 125), *dirigenţă* (FDB, 108), *esempru* (FDB, 125, *esempruri*, FDB, 111)[3], *faciritate* (FDB, 87), *scopură* (HPP, 41, *scopure*, HPP, 41), *scopuros* (*pământul cel* ~ HPP, 132), *spatura* „spatulă” (g. *lopăţică*, MVV, 82).

- *gn* › *mn*: *remnul* (g. *împărăţia*, HPP, 14).

- *re* › *ră-* prin analogie cu tratamentul lui *re-* în cuvintele latineşti moştenite (*răpune, răposa*): *să se răpurge* (FDB, 53, 109), *răsistă* (FDB, 65), *serăsoarbe* (FDB, 95).

După cum se poate observa, fonetismele analogice au o pondere relativ însemnată. Acest lucru este o consecinţă firească a concepţiei care stătea la baza programului filologic iniţiat de cărturarii ardeleni, primii care stabilesc reguli de asimilare a împrumuturilor şi care oferă un model de referinţă în acest sens. Adaptarea în limba română a neologismelor de origine latino-romanică se caracterizează în scrierile lor prin tendinţa de a le supune aceloraşi transformări fonetice suferite de cuvintele moştenite.

2. În ceea ce priveşte **adaptarea morfologică**, textele cercetate prezintă o caracteristică importantă (care este şi a epocii): productivitatea deosebită a formelor cu *–ie*, de declinarea a III-a[4]. În vechea română literară, substantivele latineşti de declinarea a III-a, terminate în *–io, -ionis*, sunt adaptate cu terminaţia *–ie*, după forma nominativului latinesc. Vechile împrumuturi substantivale în *–ie*, feminine şi masculine, de sorginte

[2] *Fenomenul s-ar putea datora şi unei analogii între –in şi prefixul vechi –în.*
[3] *Poate fi şi un împrumut direct din it. esempro.*
[4] *Vezi şi Elena Slave, Sufixele –**ie**, **-ărie**, în Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română, III, Bucureşti, 1962, p. 167.*

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V4013 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:12:34 UTC)

veche slavă sau neogrecească, creaseră de timpuriu o normă de adaptare a terminaţiei substantivelor, normă ce va fi ulterior generalizată şi în cazul împrumuturilor latino-romanice.

Majoritatea substantivelor excerptate sunt feminine şi sunt consacrate până astăzi în această declinare şi cu această terminaţie: *amputaţia* (FDB, 111), *cauterisaţia* (FDB, 111), *circulaţia* (FDB, 124), *distilaţie* (MVV, 86), *ematuraţie* (MVV, 64), *evaporaţie* (BDZ, 15), *înflamaţie* (FDB, 65), *înoculaţia* (FDB, 59, 60, *oculaţia,* FDB, 59), *ostipaţia,* (FDB, 66) *propagaţiei* (FDB, 105), *proporţia* (MVV, 57), *resoluţia* (FDB, 67), *respiraţia* (FDB, 63), *supuraţie* (FDB, 78), *transpiraţia* (FDB, 21) etc. Unele sunt considerate astăzi învechite sau au ieşit din uz, fiind înlocuite de perechi substantivale, provenite din infinitive lungi: *cauterizare, evaporare, inoculare, propagare, supurare*. Alte două cuvinte: *aversaţie* (FDB, 63) *şi titilaţie* (FDB, 92) rămân încadrate aceleiaşi declinări, dar s-au impus în limbă cu forme uşor modificate: *aversiune* şi *titilomanie*. *Cratie* "cretă" (MVV, 89) apare încadrat celei de-a treia declinări, pentru ca evoluţia limbii literare să-l fixeze la declinarea I; *culoare* şi *vanilie* apar încadrate la declinarea I: *coloră* (FDB, 56, 81, *coloara*, 92, 116, *coloară,* 100), *vanilă* (FDB, 97).

Substantivele neologice în *–(i)tate*, aparţinând declinării a III-a au corespondente latine în *–(i)tas, -(i)tatis*, germane în *–(i)tät*, maghiare în *–(i)tas*, italiene în *–(i)tá*, franceze în *–(i)té*: *celeritate* (FDB, 63), *comunitatei* (FDB, 41), *fluiditate* (MVV, 58, *fluiditatea,* MVV, 81), *oscuritate* (FDB, 63)etc.

În textele perioadei, substantivele latineşti terminate în *–antia, -entia* şi, prin analogie, substantivele corespunzătoare de proveniență maghiară în *–ancia, -encia*, franceze în *–ance, -ence*, germane în *–anz, -enz*, italiene în *–anza, -enza* erau adaptate cu terminaţiile *–anţie* şi *–enţie*, de declinarea a III-a: *audienţie, corespondenţie, dişţanţie* etc. În textul elaborat de către P. Maior, acest tip de substantive apar deja încadrate la declinarea I, datorită influenţei limbii italiene: *diferenţă* (FDB, 108, 112), *dirigenţă* (FDB, 108), *distanţă* (FDB, 34), *speranţă* (FDB, 83).

Dintre substantivele neologice terminate la singular în *–iu*, de proveniență latino-italiană: *cauteriu* (FDB, 51), *contagiu* (FDB, 11, 94), *deliriul* (FDB, 84), *mesenteriului* (FDB, 88), *promontoriu* (MVV, 21, *promontoriuri*, MVV, 6), *remediu* (FDB, 112), *seminariuri* (BDZ, 27), *teritoriu* (FDB, 112), doar *remediu, promontoriu* şi *teritoriu* s-au impus în limbă cu această terminaţie. Celelalte au fost reîmprumutate ulterior din franceză, cu forme fără diftong. *Contagiu* a fost înlocuit cu forma de declinarea a III-a *contagiune.*

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V4013 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:12:34 UTC)

Unele substantive neologice apar încadrate la alte genuri decât cele la care s-au stabilit ulterior. Se observă trei situații: 1. încadrarea la neutru a unor substantive stabilite ulterior la feminin: *contraband* (FDB, 43), *infus* (FDB, 52, *înfus*, FDB, 69), *metodul* (MVV, 100, BDZ, 25, *metoduri*, MVV, 100), *periodul* (FDB, 87), *umorii* (MVV, 9). 2. încadrarea la feminin a unor substantive stabilite la neutru: *apetita* (FDB, 55), *dialecta* (FDB, 128), *foarcepă* (FDB, 115), *minerală* (FDB, 98), *preservativă* (FDB, 28). 3. încadrarea la neutru a unor substantive masculine: *acidelor* (MVV, 87).

În ceea ce privește clasa adjectivului, majoritatea împrumuturilor apar adaptate sub forma reținută de evoluția ulterioară a limbii literare: *acurata* (FDB, 48), *ample* (FDB, 65), *complicată* (FDB, 82), *contaminate* (FDB, 91), *diversă* (FDB, 55), *fluid* (FDB, 117), *frigidă* (FDB, 84), *genuin* (FDB, 96), *segregată* (FDB, 33), *veget* (FDB, 87)etc.

În perioada de care ne ocupăm, când numărul împrumuturilor din diverse limbi creşte simţitor, sufixul *–icesc* a servit la adaptarea în română, prin substituirea sufixelor corespunzătoare, a numeroase împrumuturi. În textul cercetat, există doar două adjective adaptate cu acest sufix: *arabicesc* (MVV, 77) şi *politiceşti* (FDB, 30). În rest, datorită influenţei latino-romanice, apar forme adaptate cu *–ic*, preluate ca atare, forme moderne, care s-au impus ulterior în limbă: *aromatic* (MVV, 57, *aromatice*, FDB, 108, 123), *atmosferic* (MVV, 60), *caustică* (BDZ, 10, MVV, 61), *carbonic* (MVV, 85, *carbonică,* BDZ, 10), *cilindrică* (MVV, 91), *conic* (BDZ, 25, *conică*, MVV, 91), *dumestic* (MVV, 27), *elastică* (NIS, 23), *epidemic* (FDB, 88), *epizootică* (FDB, 13), *idiopatică* (FDB, 77), *metastatică* (FDB, 77), *simptomatică* (FDB, 77), *specifică* (MVV, 96).

În privința adaptării adjectivelor neologice provenite din adjective latineşti în *–alis, -arius* şi italieneşti în *–ale, -ario, -are*, P. Maior utilizează forme deja adaptate cu sufixele neologice corespunzătoare *(-al, -ar*), în detrimentul sufixelor specifice perioadei: *-alicesc, -alnic, -aricesc şi –arnic*[5]: *artificiale* (pl. MVV, 34, sg., *mirosul cel ~*, MVV, 34), *fatal* (FDB, 124), *generale* (pl., FDB, 21), *naturale* (pl., MVV, 34), *parţiale* (pl., FDB, 5), *perpendiculare* (sg., MVV, 25), *triungulare* (sg., MVV, 30). Unele forme de singular reflectă etimonul italian: *artificiale, perpendiculare, triungulare*.

Adjectivele derivate cu *–iv* (lat. *–ivus*, fr. *–if, -ive*, it. *–ivo*, germ. *-iv*) şi *–os* (lat. *–osus, it. –oso*, fr. *–eux, -euse*, germ. *-ös*) sunt numeroase, fiind adaptate de la început în această formă, datorită existenţei în limba română a derivatelor de origine slavă cu aceste

[5] *V. Despina Ursu, Adaptarea adjectivelor neologice în limba română literară din perioada 1760-1860, în Studii de limbă literară şi filologie, I, Bucureşti, 1969, p. 131-154.*

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V4013 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:12:34 UTC)

sufixe, respectiv latină: *curative* (FDB, 21), *nocivă* (FDB, 71), *preservativ* (FDB, 46); *cădăbros* (FDB, 72), *contagios* (FDB, 117, *contăgios,* FDB, 21), *gangrenoasă* (FDB, 71, *găngrenoase,* FDB, 27), *morboasă* (FDB, 74), *scăbioase* (FDB, 93), *tendinos* (FDB, 111) etc.

Unele adjective, care se vor stabili ulterior la alte forme, sunt acum adaptate cu sufixe mai vechi în limbă, precum *–tor(iu)*: *nutritoriu* „nutritiv" (HPP, 40, *nutritoare,* FDB, 50, HPP, 152, *nutretoare*, HPP, 13).

Celelalte categorii de adjective neologice, terminate în *–ant(e) / -ent(e)* (adaptate după adjective de origine latină terminate în *–ans, -antis, -ens, -entis*, italiene în *–ante, -ente,* franceze în *–ant, -ent*, germane în *–ant, -ent*), *-bil* (lat. *–bilis*, it. *–bile,* fr. *-ble*), apar folosite de cărturarul ardelean, în marea lor majoritate, cu forma pe care o au şi astăzi: *îndiferent* (FDB, 102), *pendente* (sg., FDB, 82), *prudent* (FDB, 95), *stimulante* (FDB, 108).

În privința clasei verbului, orientarea latino-romanică a autorului a făcut posibilă pătrunderea unui număr însemnat de verbe adaptate, urmînd modelul latino-romanic, la forma reținută de limba literară. Apar puține cazuri de încadrare la conjugarea a IV-a, cea mai productivă în perioada respectivă, în detrimentul conjugării I: *a se contăgi* (FDB, 58), *cristălisi* (BDZ, 7), *îngăngreni* (*se îngăngrenesc*, FDB, 28), *a (se) repeți* (*să se repețească*, FDB, 68), *scăndălisi* (*să nu te scăndălisești,* FDB, 127).

Extrem de puţine verbe aparţin de drept conjugării a IV-a, respectându-se, şi în acest caz, modelul latino-romanic: lat., it. *–ere, -ire,* fr. *–ir* > rom. *–i*: *nutri* (FDB, 90, *nutresc*, FDB, 3, *se nutresc*, FDB, 108, *se vor nutri*, FDB, 90, *nutrește*, g. *hrănește*, HPP, 14, *să le nutrească*, HPP, 50), *răsorbi (se răsoarbe,* FDB, 95, *se răsorb*, FDB, 100).

Există situații în care anumite verbe sunt folosite fără sufixul flexionar: *să se cercete* (FDB, 112, *să se cerceate,* FDB, 91), *se devastă* (FDB, 23), iar altele prezintă sufix: *se diferesc* (HPP, 14, FDB, 55).

3. În ceea ce privește **adaptarea semantică**, se observă utilizarea unor lexeme cu alte sensuri decât cele cu care s-au impus în limba literară: *să se comită* "a se încredința" (FDB, 116), *a devaga* "a rătăci, a umbla fără scop" (FDB, 106), *a se dimite* (~ *la păşune*)"a trimite, a lăsa să plece" (FDB, 66), *generație* "prăsire" (FDB, 95), *generos* "de soi, de calitate" (*vin* ~,MVV, 58), *respet* "privință" (MVV, 6, 58, 90), *shoala* (~ *lemnelor*) "pepinieră, răsadniță" (HPP, 63, 67).

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V4013 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:12:34 UTC)

În majoritatea cazurilor, se observă că acești termeni sunt utilizați cu sensul primar din limba donatoare, accepțiuni dispărute astăzi sau devenite învechite. De pildă, *generos* are, în latină, două sensuri: sensul primar "de soi, de calitate, de origine nobilă" și cel figurat de "generos, cu suflet mare, ales, nobil sufletește". Împrumutul este folosit de Maior cu sensul său de bază (*vin generos*), deși evoluția limbii literare va reține doar sensul figurat la termenului. La fel se întâmplă și în cazul lui *respe(c)t* "privire, privință", al cărui sens a devenit desuet, păstrându-se doar sensul figurat, cel de "stimă, considerație".

4. Cuvinte neadaptate

Textul cercetat prezintă o pondere însemnată a lexemelor care nu s-au impus în limbă, cuvinte neadaptate sistemului fonetic și morfologic al limbii române ori cuvinte adaptate, dar care reprezintă împrumuturi personale ale cărturarului ardelean, datorate formației sale latino-romanice. În funcție de originea lor, acestea se grupează în două categorii:

Latinisme: *abomas* (FDB, 27 < lat. *abomasum* < *ab* + *omasum* "măruntaie de bou"), *aereu* (MVV, 56 < lat. *aerius*), *afora* „afară" (BDZ, 12, 22, HPP, 54 < lat. *ad* + *foras*): *vor alăbora* (FDB, 44 < lat. *laboro*), *alcohol*(MVV, 62 < lat. *alcohol*), *amigdalu*(MVV, 9 < lat. *amygdalus*), *angul rect*(MVV, 91 < lat. *angulus rectus*), *animant* (FDB, 64 < lat. *animans, ntis*), *avearsă / aversă* (FDB, 101, 104 <lat. *aversor*), *cannă* „trestie" (BDZ, 12 < lat. *canna*), *cinomomul*"scorțișoară" (MVV, 105 < lat. *cinnamum*), *copíe* (FDB, 6, 21 < lat. *copia*), *crispă* (FDB, 92 < lat. *crispus*), *cruderă* (FDB, 125 < lat. *crudelis*), *cruderitate* (FDB, 125 < lat. *crudelitas*), *curculionii*„gărgărița" (MVV, 38 < lat. *curculio, onis*), *damne* (FDB, 111 < lat. *damnum*), *depende* (FDB, 74 <lat. *dependere*), *a se dimica* (FDB, 107 <lat. *dimico*), *să nu se dimită* (FDB, 66 < lat. *demitto, -ere*), *edisaru*"plantă perenă" (MVV, 12 < lat. *hedysarum*), *elatir*(NIS, 6, 21 < lat. *elater*, cf. gr. *ἐλατήρ*"băț cu care se împinge cercul la jocul cu cercul"), *ematurație*"maturație, coacere" (MVV, 64 < lat. *ematuratio*), *extractivum*"extract" (MVV, 82 < lat. *extractivum*), *foabă* (FDB, 114 < lat. *fovea*), *furfură* "tărâțe"(FDB, 67 < lat. *furfur, -uris*),*gumi*(MVV, 77 < lat. *gummi*), *ihtiocolla*"ihtiocol, clei de pește folosit la limpezirea vinurilor" (MVV, 76 < lat. *ichthyocolla*), *imbric*"țiglă, olan" (MVV, 72 < lat. *imbrex, icis*), *încremânt*"creștere"(BDZ, 5 < lat. *incrementum*), *se înduperă*"a se sprijini"(MVV, 88 < lat. *indupero*), *se întumesc* "a se inflama"(FDB, 87 < lat. *intumesco, -ere*),*lineă*(MVV, 18 < lat. *linea*; cf. și it. *linea*), *lora*(MVV, 107, 108 < lat. *lorum*), *malleol* (MVV, 12 < lat. *malleolus*), *massă* (BDZ, 11,

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V4013 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:12:34 UTC)

24, MVV, 52 < lat. *massa*), *matră*"mamă" (MVV, 102 < lat. *mater, tris*), *morbul* (FDB, 81 < lat. *morbus*), *mordac* "muşcător"(FDB, 110 <lat. *mordax, -cis*), *moturi* "mişcări"(FDB, 123 < lat. *motus*), *munde* (< lat. *munde*), *mur* „zid, perete"(MVV, 88, *murii*, FDB, 53, 91 < lat. *murus*)[6], *năviţii* (HPP, 50, g. *corăbii* < lat. *navigium*), *ocură*"a apărea"(FDB, 64 <lat. *occurro*), *odorat*(MVV, 64, *odorate*, MVV, 56, *odoraţi,* MVV, 61< lat. *odorus*), *odorează*(NIS, 10 < lat. *odoror*), *omas* (FDB, 23 < lat. *omasum*), *opoarte* "a trebui, a se cuveni"(FDB, 125, 126 < lat. *oportet, -ere*), *periclu* (FDB, 74 < lat. *periculum*), *primorilor* (FDB, 29 < lat. *primoris*), *producturile* (FDB, 39 <lat. *productus*), *promove* (FDB, 65 <lat. *promoveo, -ere*), *rastru*"greblă" (HPP, 64, *rastri*, MVV, 97, *răstruţe,* HPP, 77 < lat. *rastrum*), *să-i rămoavă* "a îndepărta"(FDB, 106 < lat. *removeo, -ere*), *să se răpurge*"a se curăţa" (FDB, 53, 109 < lat. *repurgo*), *recremânturi*"gunoi" (MVV, 89 < lat. *recrementum*), *regulară*(BDZ, 11 < lat. *regularis*), *remot* "îndepărtat"(FDB, 32, 46 < lat. *remotus*), *sapor*"gust" (NIS, 4, 7, BDZ, 5, 11, MVV, 58 < lat. *sapor, oris*), *sârbéşte* "servi" (HPP, 4< lat. *servio*), *scopură*"stâncă, piatră" (HPP, 41, *scopuros*, HPP, 132< lat. *scopulus*), *slifură*"sulf, pucioasă" (MVV, 77 < lat. *sulfur, sulphur*), *spise* "groase"(FDB, 73 < lat. *spissus*), *subsire* "moarte"(FDB, 50 <lat. *subsido, -ere*), *summa* (BDZ, 8 < lat. *summa*), *superpondiu*(NIS, 6, 21 < lat. *super* + *pondus*), *tâmpărământ* (MVV, 6 < lat. *temperamentum*), *tepidă* "călduţă"(FDB, 69 <lat. *tepide*), *terminul* (FDB, 88, 101 <lat. *termen, -inis*),*triangulu ecvicruru* "triunghi isoscel"(MVV, 18, 44 < lat. *triangulus equicrurus*), *trucida* "a omorî"(FDB, 80, 112 <lat. *trucido*), *trucidarea* (FDB, 41 <lat. *trucidatio*), *văcelindu-se* "a se mişca"(FDB, 103 < lat. *vacillo*), *vinaţă*"tescovină" (MVV, 53 < lat. *vinaceum*),"vie"(MVV, 7 < lat. *vinetum*), *voluta* "a se tăvăli"(FDB, 82 <lat. *voluto*).

Italienisme: *acidi* (FDB, 84 < it. pl. *acidi*), *amoni, amonit* (*amonim,* FDB, 111, *amoniţi* FDB, 39 <it. *ammonire*), *calam aromatic* "Acorus calamus, plantă erbacee cu utilizări în medicină" (FDB, 69, 89 < it. *calamo aromatico*), *cascarila* "Croton eleuteria, arbust a cărui scoarţă este folosită în medicină ca tonic şi reducător al febrei" (FDB, 76, 97 <it. *cascarilla*), *cautela* "precauţie, prevedere"(FDB, 125, *cautelă,* 37, 52, *cautele,* 33, *cautelele,* 13 <it. *cautela*), *contumaţie* "carantină" (FDB, 29, 40, 52 < it.*contumacia*), *ermii*[7] "pustii"(FDB, 107 <it. pl. *ermi*), *esculente* (g. *bucate,* FDB, 108 < it. f. pl.

[6] *Poate reprezenta şi un împrumut din macedoromână (muru).*
[7] *Cuvântul poate fi şi un împrumut din macedoromână (ermu "pustiu").*

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V4013 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:12:34 UTC)

esculente)[8], *galanga* "plantă erbacee asemănătoare ghimbirului cu utilizări în medicină"(FDB, 50 <it. *galanga*), *lumaca* (g. *melciul*, HPP, 148, *lumachele*, HPP, 153, *limaca*, MVV, 39, *limacele*, MVV, 38 <it. *lumaca*), *să se proveadă* „a înzestra cu cele necesare"(FDB, 38 <it. *provvedere*), *a răsfuga* (MVV, 7, *se resfugă*, HPP, 19, *resfugându-se*, NIS, 14, *răsfugaţi*, MVV, 7), *răsfugarea* „emanaţie, evaporaţie" (FDB, 83, *răsfugările*, FDB, 6, 25 < it. *risfogare*), *savadilă* "plantă din familia liliaceelor folosită în tratamentul homeopatic al problemelor respiratorii" (FDB, 98 <it. *sabadilla*), *veterinaria* "medicină veterinară"(FDB, 3 < it. *veterinaria*).

Câteva latinisme prezintă variante grafice cu consoane geminate: *cannă, ihtiocolla, malleol, massă, summă*. Lexemele complet neadaptate sunt slab reprezentate: *exctractivum, gumi, ihtiocolla, lora*. Majoritatea împrumuturilor poartă afixele specifice flexiunii limbii române, aşadar adaptarea lor se realizează prin ataşarea mărcilor flexionare româneşti: *animantului, cautelele, cinomomul, curculionii, ermii, lumachele, moturi, murii, producturile, răsfugările, saporul, terminul* etc.

Concluzii

Analiza materialului lexical excerptat din cele cinci texte de popularizare a ştiinţei elaborate de către Petru Maior ne arată că adaptarea fonetică şi morfologică a împrumuturilor se face în funcţie de două tipuri de norme: cea cultă latino-romanică (şi, ocazional, non–latino-romanică) şi cea veche, analogică. Majoritatea termenilor apar corect încadraţi în sistemul fonetic şi morfologic al limbii române. Puţinele probleme de adaptare sunt cele ale perioadei: fluctuaţii în utilizarea lui *h* iniţial, a grupului consonantic *ch*, a lui *s/z* intervocalic, a fonetismului *cs*, în fixarea genului gramatical, cu unele consecinţe imediate asupra încadrării în declinări şi a formării pluralului. În ceea ce priveşte adaptarea semantică, împrumuturile sunt preluate cu sensul primar din limba donatoare, sens care se va şi impune în evoluţia ulterioară a românei literare. Excepţiile analizate arată că unii termeni sunt folosiţi cu accepţiuni dispărute sau devenite vetuste în cursul evoluţiei semantice ulterioare. Numărul mare al latinismelor şi al italienismelor, adaptate sau neadaptate sistemului fonetico-morfologic al limbii române demonstrează orientarea conştientă a cărturarului ardelean către cultura occidentală (în sensul unei atitudini culturale asumate de a înscrie limba română în direcţia modernizării lexicale) şi

[8] *În italiană, cuvântul este adjectiv (< lat. esculentus "(bun) de mâncare"). P. Maior îl foloseşte ca substantiv: "[...] să fie necesitaţi sau strimtoraţi de foame a devora adecă a mânca sterc (balega) strein şi esculente adecă bucate putrăde".*

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V4013 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:12:34 UTC)

opțiunea sa pentru latină și italiană ca cele mai importante surse de înnoire lexicală a limbii noastre de cultură.

Izvoare

BDZ = *Dissertație a lui Ioann Burgher M. D. despre zăhar, carele din must de tulei de cucuruz și de jugastru se face,* Buda, 1813.

FDB = *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară și a celor ce se leagă şi a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum şi a cailor, a oilor şi a porcilor,* Buda, 1816.

HPP = *Învățătură pentru prăsirea pomilor, scrisă de Haintl Franțisc, domnul Răşpacului și Neschingului, a mai multor învățate și iconomicești soțietăți împreună soț,* Buda, 1812.

MVV = *Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet, întocmită de autorii Șaptal, Rozier, Parmentier* şi *Dussieux și întru acest chip scurtată de abbatul Ludovic Mitterpaher,* Buda, 1813.

NIS = *Învățătură de a face sirup și zăhar din mustul tuleilor de cucuruz, după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, întocmită de D. Ioann Nep. Neuhold,* Buda, 1812.

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V4013 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-22 06:12:34 UTC)